

مربیان و تحول هنری کودکان

دکتر مرجان لریان

عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت معلم تهران

اشاره

کودکان در زمینه قابلیت‌ها و توانمندی‌های هنری طی مراحل رشد می‌یابند که توجه به ویژگی‌ها و فعالیت‌های کودکان در این مراحل با توجه به رشد سنی آن‌ها می‌تواند برای مربیان و دست‌اندرکاران نظام آموزش و پرورش مبنای استفاده روان‌شناختی قرار گیرد، به گونه‌ای که آگاهی، شناخت و چگونگی ساختار مراحل تحول هنری کودکان از سوی مربیان و معلمان به برقراری تعاملی یکپارچه میان آن‌ها و کودکان منجر خواهد شد. بنابراین، با معرفی مراحل سه‌گانه تحول قابلیت‌های هنری از کودکی تا نوجوانی تلاش شده است تا بر اهمیت شناخت تربیت‌شوندگان در محیط‌های آموزشی تأکید شود. یکی از نظریه‌های مهم روان‌شناختی مرتبط با تربیت هنری، نظریه هورویتز و دی درباره مراحل تحول قابلیت‌های گرافیکی است. براساس این نظریه، افراد از کودکی تا پیش از نوجوانی سه مرحله اساسی را در زمینه انجام فعالیت‌های گرافیکی طی می‌کنند. مرحله اول، مرحله دست‌ورزی نامیده می‌شود که از دو تا پنج سالگی را شامل می‌شود. مرحله دوم، مرحله نمادسازی است که شش تا نه سالگی را در بر می‌گیرد. ویژگی اساسی مرحله نمادسازی این است که کودکان در خلق آثار هنری خود از نمادهایی استفاده می‌کنند که این نمادها و رابطه‌ای که میان اشکال و معانی آن‌ها در نظر می‌گیرند، در میان کودکان کاملاً اختیاری و تأمین‌کننده نظر آن‌هاست. به تدریج قدرت نمادسازی در کودکان پیشرفت می‌کند و به خلق نمادهای متفاوت‌تر منجر می‌شود. مرحله سوم که مرحله پیش از نوجوانی نامگذاری شده است، تغییر و تحول فیزیکی، ذهنی و اجتماعی کودکان در این سنین باعث می‌شود تجربه‌های کودکان نیز نسبت به مرحله نمادسازی متفاوت شود. این دوران از نظر آموزش هنر، دوران بسیار حساسی محسوب می‌شود، چون گاه کودکان از هر نوع فعالیت هنری دست می‌کشند و در نتیجه رشد و تحول هنری آن‌ها متوقف می‌شود. بنابراین برای این که فعالیت‌های هنری در سنین بالاتر تداوم پیدا کنند، در این دوره باید آموزش هنر به صورت جدی دنبال شود.

اما به دلیل اهمیت مرحله اول، مرحله دست‌ورزی، و ویژگی‌های مهم این دوران، در این نوشتار به شرح و بسط بیش‌تر درباره مرحله دست‌ورزی می‌پردازیم تا خوانندگان محترم در خصوص ویژگی‌های کودکان در سنین کودکی اولیه در زمینه هنر آگاهی بیشتری کسب کنند.

تربیت هنری دارای بنیادهای روان‌شناختی مختلف است که این مبانی علمی به کسب موفقیت بیش‌تر در رسالت تربیت هنری در نظام‌های آموزشی یاری می‌رساند. براساس این دیدگاه «ما از آئینه برای دیدن جسم‌مان استفاده می‌کنیم، ولی از هنر برای مشاهده روان‌مان»، می‌توان استنباط کرد که تربیت هنری زمینه‌های لازم را برای خودنگری، خودشناسی و کشف قابلیت‌های درونی و روانی افراد فراهم می‌کند. از این‌رو، توجه به چگونگی تحول و رشد توانمندی‌ها و قابلیت‌های هنری و زیبایی‌شناختی به مربیان کمک می‌کند تا براساس آن‌ها، مقدمات و ظرفیت‌های کودکان را بهتر بشناسند و برای پرورش توانمندی‌های هنری کودکان گام‌های تازه‌ای را بردارند. در این مجال ضمن اشاره به مراحل تحول هنری کودکان، رهنمودهایی را نیز برای مربیان دوره پیش از دبستان بیان می‌کنیم.

کلیدواژه‌ها: تحول هنری، کودکان، فعالیت‌های هنری، مربیان.

ویژگی های کودکان در مرحله دست‌ورزی - سنین کودکی اولیه (۵-۲ سالگی)

این دوران از نظر آموزش هنر، دوران بسیار حساسی محسوب می‌شود، چون گاه کودکان از هر نوع فعالیت هنری دست می‌کشند و در نتیجه رشد و تحول هنری آن‌ها متوقف می‌شود

در این سنین، فعالیت‌های گرافیکی کودکان به صورت خط خطی کردن نمایان می‌شود و نباید آن‌ها را دست‌کم گرفت و به‌سادگی از کنار آن‌ها گذشت. به این مرحله، مرحله «پیش نمادین» گفته می‌شود، چرا که کودکان هنوز نمادها و سمبل‌ها را در اثر گرافیکی خود نشان نمی‌دهند. خط خطی کردن برای کودکان منبع تولید لذت و نشان اثرگذاری بر محیط و توانایی مهار آن است. در این مرحله، مربیان باید فرصت‌های گسترده‌ای را برای خط خطی کردن کودکان فراهم کنند و فعالیت‌های گرافیکی کودکان را به صورت ترسیم خطوط و نقطه‌های مختلف و شکل‌های متنوع غنی سازند. در این دوره، کودکان کم‌کم قادر به ترسیم طرح‌های دوار می‌شوند و تلاش می‌کنند که شکل‌ها و خطوط بسته را بیش‌تر ترسیم کنند. در آستانه سن ورود به مراکز پیش از دبستان، سبک فعالیت‌های گرافیکی کودکان متحول‌تر می‌شود؛ به گونه‌ای که آن‌ها قواعد، اصول، استانداردها و هنجارهای خاصی را در ترسیم و نقاشی‌های هنری خود نشان می‌دهند و آثار هنری کودکان از شکلی نامنظم به شکلی منظم سوق پیدا می‌کند. لازمه گذراندن این مرحله سه نوع یادگیری مفهومی است که عبارتند از:

مفاهیم بصری^۲: به خصوصیتی اشاره دارد که با کمک آن کودکان قادر به درک ویژگی‌های خطوط، اشکال و بافت‌ها می‌شوند و می‌آموزند که این ویژگی‌ها را می‌توان به اشکال مختلف سازمان‌دهی کرد. برای تقویت ویژگی‌های کودکان در مرحله مفاهیم بصری، مربیان می‌توانند با استفاده از خطوط و شکل‌های مختلف هندسی تفاوت‌ها را نشان داد. از طریق رنگ‌های اصلی و ترکیب آن‌ها با هم و خلق رنگ‌های جدید، مفاهیم دیداری ملموس‌تر می‌شوند.

مفاهیم ارتباطی^۳: یعنی زمانی که کودکان درک می‌کنند که باید بین عناصر و اجزاء مختلف هنری ارتباطی وجود داشته باشد و نظم خاصی بر آن‌ها حاکم باشد؛ به گونه‌ای که در این مرحله کودکان آن ویژگی‌ها را در اثر هنری خود آگاهانه وارد می‌کنند. در این مرحله، مربیان می‌توانند با نمایش و ارائه تصاویر هنری مختلف یا بازدید از موزه‌ها و گالری‌های هنری، زمینه توجه کودکان را به اجزاء متنوع هنری جلب کنند.

مفاهیم ابرازی^۴: یعنی زمانی که کودکان در می‌یابند بین کاری که با مواد هنری انجام می‌دهند با احساساتی که برانگیخته می‌شود، رابطه علت و معلولی وجود دارد. از این رو، کودکان در این مرحله به «زبان گرافیکی» دست پیدا کرده‌اند که از طریق آن عواطف، احساسات و اندیشه‌های خود را به دیگران منتقل می‌کنند. یادگیری در این مرحله و

توجه کنند. از این رو، برای هر یک از سطوح مذکور می‌توان فعالیت‌های هنری مختلفی را برشمرد و تلاش کرد تا کودکان این فعالیت‌ها را انجام دهند تا از این طریق ریش هنری و زیبایی‌شناسی در کودکان تقویت شود. بنابراین برای هر یک از سطوح چهارگانه فوق می‌توان فعالیت‌هایی را به مربیان پیشنهاد کرد:

الف. بیان هنری خلاق

به منظور ابراز و نشان دادن فعالیت‌های خلاقانه از طریق هنر می‌توان به کودکان ترسیم کردن، نقاشی کردن، چاپ با وسایل مختلف، بریدن و چسباندن، مدل‌سازی و خمیربازی و انواع کار با کاغذ را آموزش داد. این فعالیت علاوه بر رشد و تقویت ویژگی‌های هنری کودکان، به رشد جسمی - حرکتی ظریف در کودکان نیز منجر خواهد شد.

ب. حرکات خلاق هنری

کودکان گروه سنی دو تا پنج سال در مرحله دست‌ورزی، به حرکت و جنب و جوش بسیار نیاز دارند. آن‌ها در این مرحله باید بتوانند از طریق حرکات فیزیکی، احساس آزادی کنند و احساس خود را در واکنش نشان دادن به آهنگ، ریتم و واژه‌های موزون تجربه کنند. بدین منظور می‌توان از حرکات موزون همراه با ابزارهای مختلف موسیقیایی مانند طبل و ضربه زدن به آن کمک گرفت. با ضربه‌های تندتر و کندتر به طبل، کودکان می‌توانند تجربه‌های مختلفی را در زمینه حرکات موزون و هنرمندانه کسب کنند.

از طرف دیگر، اجرای نمایش‌های خلاق به کودکان در مرحله دست‌ورزی کمک می‌کند تا با نواختن آهنگ و تنظیم سرعت، وزن و نت نوساناتی را ایجاد کنند و به موزیک خلق شده توسط خود در یک اجرای نمایشی پاسخ نشان دهند.

بر اساس ویژگی‌های کودکان در این مرحله، می‌توان از بازی‌های مختلف آموزشی مانند: «حدس بزن این چیه؟» کمک گرفت. از کودکان بخواهید تا به صورت نیم‌دایره بنشینند. بازی را می‌توان با معلم یا مربی کودکان آغاز کرد. بدین ترتیب که معلم یک شیء، یک مداد، را در دست می‌گیرد و سپس با حرکات تقلیدی سعی می‌کند آن را در قالب شیء دیگر نمایش دهد. مثلاً یک مداد را به حالت مسواک در آورد و به مسواک زدن مشغول شود. کودکان به ترتیب باید حدس بزنند که این حرکت نشان‌دهنده چه چیزی است. به این ترتیب کودکان همین بازی را به نوبت دنبال می‌کنند. این امر به درک مفاهیم ارتباطی و مفاهیم ابرازی در کودکان یاری می‌رساند.

ج. تفکر خلاق هنری

در پایان مرحله دست‌ورزی، کودکان به‌ویژه در چهار تا پنج سالگی و حتی در آغاز شش

دستیابی

به ویژگی زبان گرافیکی
 را باید تحولی بزرگ در جریان رشد هنری کودکان به شمار آورد. برای رشد این نوع یادگیری هنری، مربی می‌تواند با گفت‌وگو و نظرخواهی از کودکان زمینه ابراز احساسات هنرمندانه آن‌ها را فراهم کند و به خلق آثار هنری دارای عواطف به دست کودکان یاری رساند.

بنابراین با توجه به سه نوع یادگیری مفهومی، مربیان باید به ایجاد زمینه‌های لازم برای بروز استعدادهاى کودکان بپردازند. براساس مهم‌ترین مرحله تحول هنری و زیبایی‌شناختی در کودکان، مرحله دست‌ورزی، می‌توان اذعان داشت که در زمینه رشد هنری کودکان باید به سطوح اساسی و مهمی توجه کرد؛ از جمله چهار سطح بیان خلاق به‌وسیله هنر، حرکات خلاق، تفکر خلاق و درک زیبایی‌ها. به عبارت بهتر، مربیان باید زمینه رشد ویژگی‌های مرحله دست‌ورزی را در کودکان فراهم سازند و به پرورش آن در مسیر صحیح

سالگی می‌توانند در زمینه تفکر خلاق هنری گام بردارند. بدین معنا که کودکان می‌توانند به پرسش‌هایی که پاسخ‌های توضیح‌دانی دارند به کمک تخیلات فردی‌شان به‌زیبایی پاسخ دهند. به‌منظور تقویت این ویژگی در کودکان، می‌توان پرسش‌هایی را از نوع باز مطرح کرد که تخیل و رؤیاپردازی کودکان را برانگیزاند و آن‌ها را به تفکر خلاق هنرمندانه بکشاند، از جمله این‌که: «چه اتفاقی خواهد افتاد اگر بال داشتیم و می‌توانستیم مثل پرنده‌ها پرواز کنیم؟ و ...» هم‌چنین می‌توانید با طرح یک داستان کوتاه از کودکان بخواهید که آن‌ها ادامه داستان را براساس ذهن و تخیل خودشان ادامه دهند. در این مرحله، کودکان را گروهی و دایره‌وار بنشانید و اجازه دهید که به‌نوبت داستان شما را کامل کنند. به‌این‌ترتیب می‌توان فعالیت‌های خلاق هنری را به‌صورت هفتگی برای کودکان ارائه کرد.

د. پرورش درک زیبایی‌های هنری

کودکان در مرحله دست‌ورزی به‌ویژه در سه تا پنج سالگی، قدرت واکنش نشان دادن به زیبایی‌ها، رنگ‌ها، و آثار هنری ساده و پیچیده پیرامونشان را کسب می‌کنند. بنابراین می‌توان محیط و فضای نگهداری کودکان را در مراکز پیش از دبستان به‌صورتی زیبا و جذاب‌ترین کرد. استفاده از وسایل با رنگ‌های شاد و نصب آثار هنری کودکان در فضای کلاس می‌تواند این ویژگی کودکان را توسعه دهد. همچنین برای رشد درک زیبایی‌های هنری کودکان، می‌توان به‌صورت هفتگی تصاویر نصب‌شده روی دیوار کلاس یا اتاق کودکان را متناسب با فعالیت‌های هنری خودشان تغییر داد. از طرف دیگر، از طریق گردش در طبیعت و خارج از محیط کلاس، کودکان به زیبایی‌های پیرامون خود بیشتر علاقه‌مند می‌شوند و بهتر می‌توانند زیبایی‌های هنری را نمایش دهند. مربیان می‌توانند کودکان را به بازگو کردن احساس و علاقتشان درباره محیط اطراف و زیبایی‌ها به‌صورت کلامی تشویق کنند تا کودکان به درک بهتر و قوی‌تری از زیبایی‌ها دست یابند.

در پایان به نظر می‌رسد می‌توان به‌منظور پرورش و رشد قابلیت‌های هنری کودکان، پیشنهادهایی را به مربیان ارائه داد تا در سایه آن توانمندی حرفه‌ای‌شان تقویت شود. بنابراین پیشنهادهای عملی را در قالب بایدها و نبایدها می‌توان چنین برشمرد:

الف) بایدها

- تفاوت‌های فردی کودکان را درک کنید و بپذیرید.
- کودکان را تشویق کنید تا در بیان احساسات و عقایدشان حتی به‌صورت خلق یک اثر هنری راحت باشند.
- کودکان را به پرسش و پژوهش برای خلق اثر هنری منحصر به خودشان تشویق کنید.
- برای کودکان تجربه‌های متعددی تدارک ببینید، چرا که در این صورت مبنایی برای بروز خلاقیت آن‌ها ایجاد کرده‌اید.
- اجازه دهید کودکان با به‌کارگیری رنگ‌های متنوع در آثار هنری خود نشانه‌های طبیعت و زندگی روزمره خویش را نمایش دهند.
- وسایل و مواد اولیه متنوع و دارای کاربردهای چندگانه را برای تولید آثار هنری در اختیار کودکان قرار دهید تا آن‌ها را درگیر شدن با وسایل، خود به خلق یک اثر جدید هنری بپردازند.
- از کوشش هر کودک برای خلق یک اثر هنری قدردانی کنید حتی اگر فعالیت او هنوز به بهبود بیش‌تری نیاز دارد.
- با بازدید از نگارخانه‌ها و موزه‌ها، تجارب ارزنده و تازه‌ای را برای کودکان به‌منظور خلق آثار هنری متنوع فراهم کنید.

ب) نبایدها

مربیان دوره پیش از دبستان برای رشد قابلیت‌های هنری کودکان بهتر است به نبایدهای زیر توجه کنند:

- نباید تقلید کردن و کپی کردن را در فعالیت‌های هنری کودکان تشویق کنید.
- نباید الگوهای پیش‌ساخته، عکس‌ها و بریده‌های آماده را در اختیار کودکان قرار دهید. مواد آماده، مانع رشد توانایی‌های خلاقانه کودکان می‌شود.

• نباید به فعالیت‌های هنری یکسان برای همه کودکان پایبند باشید.

- نباید آثار هنری کودکان را تصحیح یا دوباره ترسیم کنید و از نو بازسازی کنید. به یاد داشته باشید هر کودک راه‌ها و شیوه‌های خلق آثار هنری منحصر به خود را دارد.

• نباید تخیلات هنری کودکان را واپس بزنید یا نادیده بگیرید.

- نباید تولید آثار هنری را به‌صورت فرمولی همراه با قواعدی خاص به کودکان آموزش دهید.

• نباید محیطی مستبدانه، با تأکید افراطی بر مقررات و نظم بیش از حد و دست و پاگیر را برای کودکان ایجاد کنید.

پی‌نوشت

1. Hurwitz and Day
2. visual concepts
3. relational concepts
4. Expressive concepts

منابع

1. Hurwitz, Al and Day, Michael (2005), Children and Their Arts, Harcourt Brace Jovanovich the UNESCO Regional Meeting on Arts Education in the European Countries Canada and the United States of America, Finland.
۲. کول، ویتتا، (۱۳۸۴)، برنامه آموزش و پرورش در دوره پیش از دبستان، ترجمه دکتر فرخنده مفیدی، سمت.
۳. مهرمحمدی، محمود، (۱۳۸۳)، چیستی، چرایی و چگونگی آموزش عمومی هنر، انتشارات مدرسه.

